

ДАНИЕ ОБ АВТОРЕ

Темиров Владимир Иванович – соискатель высшего образования на степень «Магистр» группы ИАИ-16зм *Восточнoукраинского национального университета имени Владимира Даля*. 93400, Украина, Луганская обл., г. Северодонецк, пр-кт Центральный, 59а, каб. 320
e-mail: temirov@pravo-snu.lg.ua

DATA ABOUT AUTHOR

Temirov Volodymyr Ivanovych – is a master student, a competitor of higher education of the IAI-16 group of the *Volodymyr Dahl East Ukrainian National University. V. Dalh EUNU*. 93400, Ukraine, Lugansk region, m. Severodonetsk, Prospect Central, 59a, office 320.
e-mail: temirov@pravo-snu.lg.ua

УДК 930.253

ДО ПИТАННЯ ПРО СПЕЦИФІКУ АРХІВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИВЧЕННЯ ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ АВАРІЇ НА ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ АЕС)

Барановська Н. П.

Метою статті є надання якомога повної інформації стосовно реальних процесів, пов'язаних з аварією на Чорнобильській АЕС та ліквідацією її наслідків. Особливе місце тут посідають архівні джерела в силу накопичення у фондах величезного масиву конкретно-історичної інформації про цю ситуацію, дії влади та реакції суспільства. Передусім це фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та Центрального державного архіву громадських об'єднань, а також Центральный партійний архів при ЦК КПРС та колишній Центральный державний архів народного господарства СРСР. Більш широка інформація з проблеми представлена у відомчих архівах. Серед них:

поточний архів комісії Верховної Ради України з питань Чорнобильської катастрофи, Урядовий архів та архів I відділу уряду – Ради Міністрів УРСР, відомчі архіви Мінсільгосппроду, Мінчорнобиля, СБУ та Президії НАН України. З'ясовано, що Чорнобильська катастрофа залишила багато нерозв'язаних проблем, тому їх вивчення має бути продовжене із залученням найрізноманітніших джерел інформації. І найважливіше з них – архівні джерела.

Ключові слова: *архіви, архівні документи, архівні установи, архівні фонди, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.*

К ВОПРОСУ О СПЕЦИФИКЕ АРХИВНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИЗУЧЕНИЯ ОТДЕЛЬНЫХ АСПЕКТОВ НОВЕЙШЕЙ ИСТОРИИ УКРАИНЫ (НА ПРИМЕРЕ АВАРИИ НА ЧЕРНОБЫЛЬСКОЙ АЭС)

Барановская Н. П.

Целью статьи является предоставление как можно полной информации о реальных процессах, связанных с аварией на Чернобыльской АЭС и ликвидацией ее последствий. Особое место здесь занимают архивные источники в силу накопления в фондах огромного массива конкретно-исторической информации об этой ситуации, действиях властей и реакции общества. Прежде всего это фонды Центрального государственного архива высших органов власти и управления Украины и Центрального государственного архива общественных объединений, а также Центральный партийный архив при ЦК КПСС и бывший Центральный государственный архив народного хозяйства СССР. Более широкая информация по проблеме представлена в ведомственных архивах. Среди них: текущий архив комиссии Верховной Рады Украины по вопросам Чернобыльской катастрофы, Правительственный архив и архив I отдела правительства – Совета Министров УССР, ведомственные архивы Минсельхозпрода, Минчорнобиля, СБУ и Президиума НАН Украины. Установлено, что Чернобыльская катастрофа оставила много нерешенных проблем, поэтому их изучение

должно быть продолжено с привлечением самых разнообразных источников информации. И самое важное из них – это архивные источники.

Ключевые слова: архивы, архивные документы, архивные учреждения, архивные фонды, Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины.

TO THE QUESTION ABOUT THE SPECIFICITY OF ARCHIVAL SUPPORT FOR THE STUDY OF THE SPECIFIC ASPECTS OF THE NEW HISTORY OF UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF THE ACCIDENT AT THE CHERNOBYL NPP)

Baranovska N. P.

The purpose of the article is to provide as much information as possible about the actual processes associated with the Chernobyl accident and its consequences. A special place is occupied by archival sources because of the accumulation of a huge array of concrete historical information about this situation, the actions of the authorities and the reactions of society. First of all, these are the funds of the Central State Archives of the Supreme Governments and Governments of Ukraine and the Central State Archives of Public Associations, as well as the Central Party Archive under the Central Committee of the CPSU and the former Central State Archive of the National Economy of the USSR. More information on the problem is presented in departmental archives. Among them: the current archive of the Verkhovna Rada Commission on Chornobyl disaster, the Government Archives, and the Government Department – the Council of Ministers of the Ukrainian SSR, the Departmental Archives of the Ministry of Agriculture, Ministry of Chernobyl, the SBU and the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine. It was clarified that the Chernobyl disaster left many unresolved problems, so their study should be continued with the involvement of a variety of sources of information. And the most important of them – archival sources.

Key words: archives, archival documents, archival institutions, archival collections, Central State Archive of higher authorities and government of Ukraine.

Постановка проблеми. Новітня історія України, що твориться на очах і за участю сучасників, потребує історичного наукового закріплення для майбутніх поколінь, аналізу, узагальнення процесів – тобто їх вивчення. Специфіка цього процесу полягає в тому, що коло джерел є надзвичайно широким. І не останнє місце в ньому посідають архівні матеріали деяких центральних та, частіше, відомчих архівів та поточне діловодство.

Окреслюючи систему архівів в Україні часів незалежності, слід зазначити, що вона функціонує і розвивається на підставі Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи», прийнятого у 1994 р. (із змінами, внесеними 1996 та 1997 рр.), постанови Кабінету міністрів України від 15.09.1999 р. «Про затвердження Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000-2005 роки», Розпорядження Президента України від 2.09.2000 р. «Про невідкладні заходи щодо розвитку архівної справи». Протягом останніх років, на основі Указу Президента від 9.12.2010 р. (№ 1085/2010) «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» відбувалося реформування системи архівних установ. Замість Держкомархіву створено Державну архівну службу України, підпорядковану Міністерству юстиції, що мало б сприяти більш повному й раціональному збереженню інформації для можливих майбутніх дослідників різних аспектів становлення і розвитку України. На прикладі дослідження чорнобильської проблеми, чому авторка присвятила майже двадцять років свого наукового життя, можна переконливо простежити важливе значення архівних матеріалів.

Метою статті є надання якомога повної інформації стосовно реальних процесів, пов'язаних з аварією на Чорнобильській АЕС та ліквідацією її наслідків. Особливе місце тут посідають архівні джерела в силу накопичення у фондах величезного масиву конкретно-історичної інформації про цю ситуацію, дії влади та реакції суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні вийшло кілька збірників документів, в яких розкривається широке коло чорнобильських питань [3; 6; 7] та ін. Проте, хоча

збірники є досить репрезентативні, вони не охоплюють всю величезну кількість архівних джерел. Що ж стосується концептуального підходу до відбору архівних джерел в ході будь-якого дослідження, то в його основу має бути покладено принцип, сформульований академіком В. А. Смолієм, який вважає, що основоположним при аналізі певних історичних процесів та явищ є не взагалі архівні документи, а найтиповіші з них [1].

Виклад основного матеріалу. Специфіка чорнобильської проблеми щодо пошуку, відбору, накопичення і верифікації архівних документів полягає в тому, що незначна віддаленість її в часі обумовила, на момент початку роботи над проблемою, накопичення документального масиву, пов'язаного з нею, в основному в системі відомчих архівів, частково – Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) та Центральному державному архіві громадських об'єднань (ЦДАГО).

Корисними і цінними виданнями, що допомагають зорієнтуватися у матеріалах архівів, є путівники. Першим таким путівником по фондах та колекціях ЦДАГО стала книга «Центральний державний архів громадських об'єднань України: Путівник» [5]. Основними джерелами ЦДАГО в ході дослідження чорнобильської проблеми стали накопичені документи двох фондів – І та 7, а саме: матеріали загального відділу ЦК Компартії України та ЦК ЛКСМУ.

Серед великої кількості описів, що їх включав до себе ф. 1, у ході дослідження було використано справи з описів: 2 (Матеріали з'їздів, пленумів, зборів партійного активу, нарад, засідань 1972-1991 рр.); 6 (Протоколи засідань політбюро ЦК КПУ 1956-1967 рр.); 10 (Протоколи засідань політбюро і секретаріату 1968-1975 рр. (ч. 1) та 1976-1980 рр. (ч. 2); 11 та 16 (Протоколи засідань політбюро, оргбюро і секретаріату ЦК Компартії України 1981–1991 рр.). Частина виявлених документів і матеріалів була опублікована в збірниках Інституту історії НАН України: «Чорнобиль: проблеми здоров'я населення» (1995), «Чорнобильська трагедія. Документи і матеріали» (1996) і «Чорнобиль. Документи оперативної групи ЦК КПУ (1986–1988)» (2017).

Важливі джерела з проблеми зосереджує опис 17, серед справ якого №№ 224-226 – стенограми засідань оперативної групи політбюро ЦК КПУ, рішення про створення якої було прийнято 3.05.1986 р. Стенограми дають уявлення про масштабність події, розкривають те величезне коло проблем, що постало перед керівництвом УРСР, засвідчують його намагання вплинути на ситуацію та неможливість зробити це в силу масштабів проблеми та її непередбачуваності місцевому керівництву.

Найбільшу кількість цікавих джерел з проблеми у ф. 1 ЦДАГО дає опис 25 «Документи загального відділу ЦК Компартії України (секретна частина)», особлива її ч. II, що охоплювала 1970–1988 рр.

Джерела для вивчення дій влади в наступні післяаварійні роки зосереджено в опису 32 «Загальний відділ. Записки, довідки, інформації...»

Що стосується ф. 7, то найсуттєвішими для дослідження дій та стану молодіжної частини суспільства в ході ліквідації аварії та її наслідків стали опис 19 (Стенограми і протоколи конференцій, пленумів, активів, зборів та засідань бюро обкомів ЛКСМУ 1979–1991 рр. та оп. 20 (Інформації та пропозиції ЦК ЛКСМУ з питань ідеологічної роботи).

Поряд із ЦДАГО, важливим архівним джерелом з чорнобильської проблеми стали державні архіви СРСР: колишній Центральний партійний архів при ЦК КПРС та колишній Центральний державний архів народного господарства СРСР (обидва в Москві). У нових політичних умовах ці архіви були реорганізовані. У 1991 р. на базі документів поточних архівів структурних підрозділів ЦК КПРС було утворено Центр збереження сучасної документації, який у 1999 р. було трансформовано в Російський державний архів новітньої історії (РДАНІ). Був також утворений Президентській архів Російської Федерації, де зберігається основна частина матеріалів щодо Чорнобильської катастрофи. Протягом останніх років цей архів залишався недоступним для іноземних громадян, якою була визнана зокрема й авторка.

Серед матеріалів, що були виявлені у фондах РДАНІ, найсуттєвіший інтерес становить фонд 89. Виявлені справи

окремих описів цього фонду містять листи, інформації, звернення до ЦК КПРС (оп. 9, спр. 59) та одиничні протоколи засідань Оперативної (чорнобильської) групи політбюро ЦК КПРС (оп. 51, спр. 20, 21). Переконливим свідченням міжнародного резонансу події на ЧАЕС стала кількість виявлених документів з питань міжнародних зв'язків, пов'язаних з катастрофою. Оп. 53, спр. 15, 16, 20, 23, 37, 39, 53, 57, 74, 78 містять інформацію про участь СРСР у спеціальній та 30-й сесіях Генеральної конференції та сесіях Ради управляючих МАГАТЕ, про результати наради країн – членів МАГАТЕ з питань дальшого підвищення безпеки ядерної енергетики, про звернення зарубіжних громадян до М. С. Горбачова у зв'язку з аварією, постанову Секретаріату ЦК КПРС «Про план упереджуючих контрпропагандистських акцій у зв'язку з річницею аварії на Чорнобильській АЕС» та багато ін.

У Центральному державному архіві народного господарства СРСР, який після кардинальних політичних змін у житті країни одержав назву «Російський державний архів економіки», найважливіші документи, щодо Чорнобильської катастрофи зосереджено у ф. 650 – фонді Державного агропромислового комітету СРСР, який охоплює документи з листопада 1985 до квітня 1989 рр. Опис № 1 цього фонду містить справи постійного збереження центрального апарату цієї державної структури. Документи 1986 р. були виявлені серед документів управління справами (спр. 31 (протоколи №№ 1-10 нарад у Голови Держагропрому СРСР Мураховського В. С.), спр. 32 (протоколи №№ 1-14 нарад у Першого заступника Голови Держагропрому СРСР Сизенко Є. І.), спр. 77 (доручення ЦК КПРС та матеріали з виконання доручень, доповіді, доповідні записки, листи до ЦК КПРС, т. 1) та відділу з виробництва та переробки продукції тваринництва. Так спр. 556 містить документ на 18 сторінках, що має назву «Рекомендации по использованию мясного сырья с содержанием радиоактивных веществ и инструкция по дезактивации производственных помещений предприятий мясной и птицеперерабатывающей промышленности».

Поряд з державними архівами Києва та Москви як джерела інформації з проблеми було використано відомчі архіви. Серед них – поточний архів комісії Верховної Ради України з питань Чорнобильської катастрофи, Урядовий архів та архів I відділу уряду – Ради Міністрів УРСР, відомчі архіви Мінсільгоспсроду, Мінчорнобиля, СБУ та Президії НАН України.

Колекція документів комісії Верховної Ради України з питань Чорнобильської катастрофи, яка була виявлена 1993 р., складалась з документів, що розкривали медичні аспекти події, зокрема зусилля, спрямовані на приховування правдивої інформації та визначення нормативів вмісту радіоактивних елементів у воді, продуктах харчування, повітрі. Хронологічно ці документи охоплюють період з 1.05.1986 р. до 19.01.1994 р.

Найбільше – п'ять документів – стосувались проблеми інформування (точніше – дезінформування). Серед них, наказ МОЗ УРСР про посилення секретності проходження інформації про аварію на ЧАЕС від 18.05.1986 р. та ВЧ-грама Голови урядової комісії СРСР О. Щепіна до МОЗ УРСР про засекречення медичної документації (20.05.1986 р.). У колекції був також архівний документ – ВЧ-грама МОЗ СРСР міністру охорони здоров'я України з текстом тимчасової інструкції з нагальної профілактики враження радіоактивним йодом, яку в Україні одержали 9.05.1986 р. Дата надходження цієї інструкції є яскравим свідченням «якості» роботи загальносоюзного МОЗ. Адже йодна профілактика мала сенс лише в перший момент потрапляння радіоактивного йоду до організму людини. Через два тижні після вибуху й початку поширення радіоактивного йоду ця профілактика була позбавлена будь-якого сенсу.

Серед документів поточного архіву комісії ВР України з питань Чорнобильської катастрофи – неодноразові звернення міністра охорони здоров'я УРСР А. Романенка до МОЗ СРСР з проханнями дати вказівку, як же вирішувати те чи інше питання, наприклад, як формулювати остаточний діагноз при променевому захворюванні (12.05.1986 р.).

Певний обсяг конкретної інформації містить довідка МОЗ УРСР для ЦК КПУ з радіаційно-гігієнічною оцінкою заходів

щодо поліпшення радіаційної обстановки в Києві (6.08.1986 р.), однак оцінку її достовірності і об'єктивності (враховуючи традицію прикрашання дійсності у звітах) можуть зробити лише незалежні експерти. Ця ж проблема стоїть і відносно документу «Експертна оцінка членів міжнародної комісії з радіологічного захисту щодо можливості проживання і праці в м. Прип'ять» (червень 1988 р.).

Поточний архів комісії ВР України з питань Чорнобильської катастрофи 1993 р. став джерелом інформації про становлення в незалежній Україні системи радіаційного захисту населення. Таким джерелом є Протокол спільного засідання Комісії ВР УРСР з питань чорнобильської катастрофи і Національної комісії радіаційного захисту населення України (10.10.1991 р.)

У ході вирішення чорнобильських проблем, враховуючи їх комплексність, відбувались спільні засідання комісій ВР УРСР з питань чорнобильської катастрофи, з проблем екології та раціонального природокористування та інших у зв'язку з необхідністю забезпечення населення забруднених регіонів якісними продуктами харчування (Протокол засідання № 2 від 27.01.1992 р.). Виявлені протоколи ряду засідань Комісії ВР України з питань Чорнобильської катастрофи, звернення народних депутатів від областей та територій, які зазнали радіоактивного забруднення, до ВР, інформація про стан газифікації населених пунктів і будівництво газопровідних мереж у Житомирській, Чернігівській та Київській областях, що постраждали внаслідок аварії тощо.

В наступні роки чорнобильська проблема набула нових, кримінальних рис, що також знайшло своє відбиття в таких джерелах, що виявлено в поточному архіві Комісії, як Довідка комісії Федерації профспілок України про результати перевірки видачі посвідчень «Учасник ліквідації аварії на ЧАЕС» працівникам профспілкових органів від 21.04.1993 р. та Постанова про закриття кримінальної справи, порушеної 11.02.1992 р., стосовно дій посадових осіб, державних і громадських органів під час аварії на ЧАЕС від 24.04.1993 р.

Особливе місце посідає документ від 19.01.1994 р., що стосується видатної української поетеси Ліни Костенко. Вона

з самого початку брала участь у роботі історико-етнографічної експедиції Мінчорнобиля України, маючи постійний клопіт з в'їздом до Зони. Тому голова комісії ВР з питань Чорнобильської катастрофи В. Яворівський звертався до керівництва Мінчорнобиля з приводу видачі їй постійної посвідки.

Джерелом інформації про роботу колишньої Ради Міністрів УРСР стали матеріали Урядового архіву та архіву першого відділу РМ УРСР, які зосереджено в приміщенні нинішнього Кабінету Міністрів України. У відкритому фонді Урядового архіву джерела з проблеми зосереджено у фонді Р-2, опис 15 (Сводная опись документов СМ УССР), справах № 189-990 (частково) (аварійний період) та в справах 990, 19-1, 22-67 Б, 24-65, та 24-73 (з 1988 р.). Хронологічно ці джерела охоплюють час від квітня 1986 р. до 1993 р. За змістом це джерела з питань фінансового забезпечення та матеріально-технічного постачання постраждалого населення й ходу ліквідації аварії та її наслідків. Цікаво, що тут зосереджені деякі рішення Урядової комісії СРСР, які в порядку інформування надсилались до РМ УРСР та різних його структур. Однак, їх кількість настільки незначна, порівняно з реальною їх кількістю, що теза про вторинність республіканського керівництва, яке не обов'язково було інформувати в повному обсязі, стає аксіомою.

У цьому ж архіві виявлено джерело інформації, що яскраво показує героїзм людей в ході початкового етапу мінімізації наслідків – подання Уряду УРСР до ВР СРСР про нагородження орденами і медалями СРСР працівників народного господарства, партійних, радянських, профспілкових і комсомольських органів УРСР за самовіддані дії в ході ліквідації аварії на ЧАЕС та її наслідків. У цьому документі йдеться про близько 800 чоловік і датований він 31.10.1986 р.

Період після 1986 р. зосереджено у справах 990, 19-1, 22-67 Б, 24-65, та 24-73. Документи цих справ є джерелом з питань наукового забезпечення ліквідації (за офіційним формулюванням) наслідків аварії (ЛНА), візитів зарубіжних політичних і громадських діячів, керівників міжнародних

організацій. Тут зосереджено інформації, звернення, звіти, клопотання з питань фінансового та матеріально-технічного забезпечення постраждалого населення, будівництва житла для переселенців та ін.

Особливим джерелом, де зібрана інформація про участь міністерств і відомств УРСР у зусиллях з мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи став архів першого відділу Ради Міністрів. Тут у фонді Р-2 зосереджена інформація під описом 12 сс («совершенно секретно»), що практично по днях розкриває зусилля працівників різних структур РМ УРСР. Так, в спр. 21, т. 3 (інв. № 3867) зосереджено звіти й інформації Міністерства побутового обслуговування населення УРСР, яке займалось організацією обслуговування учасників ліквідації аварії на ЧАЕС та евакуйованого населення. У спр. 21, т. 4 (інв. № 3868) – інформації та відомості МОЗ УРСР про надання медичної допомоги населенню, госпіталізованих осіб і хворих, радіаційну обстановку і вміст радіоактивних речовин у навколишньому середовищі та продуктах харчування, якість води та молочної продукції в забруднених районах, медико-санітарне обслуговування уражених радіацією осіб та ін. Справа 21, т. 5 (інв. № 3870) зосередила інформації МВС УРСР до РМ республіки про охорону громадського порядку в м. Прип'яті та зоні радіаційного зараження, місцях проживання евакуйованого населення, гасіння пожежі в районі Новошепелицького лісництва поблизу ЧАЕС, рух транспорту і осіб у 30-кілометровій зоні через КПП в селах Дитятки, Старі Соколи, Діброва тощо.

Тут же в архіві I відділу КМ (колишньої Ради Міністрів) ф.Р-2, оп. 12 сс, спр. 21, т. 6 (інв. № 6872) зберігаються інформації Держагропрому УРСР про рівень радіації у галузі та її роботу за умов, що склалися після аварії на ЧАЕС.

Очевидно, що Чорнобильська катастрофа надзвичайно сильно вдарила по природі України, забруднивши величезні території і вивівши їх з виробничого користування та вплинула на значну кількість сільського населення. Тому архів Держагропрому УРСР став надзвичайно важливим джерелом вивчення проблеми. Найсуттєвіші матеріали про ситуацію у галузі після Чорнобильської катастрофи виявлено саме у

відомчому архіві цієї установи, правонаступником якої є нинішнє Міністерство аграрної політики. Нині багато з цих матеріалів передано до ЦДАВО України.

У сформованому «Чорнобильському фонді» в архіві Мінсільгосппроду (колишній Держагропром УРСР) було опрацьовано 40 справ, кожна з яких складала близько 300 стор. Цей фонд охоплює матеріали до 1988 р. Серед виявлених документів – постанови та розпорядження керівних органів СРСР та УРСР, листи, інформації, доповідні записки, звернення, повідомлення, протоколи засідань та інші. Документальні джерела цього фонду дають можливість вивчення найширшого кола проблем, з якими зіткнулось керівництво галузі, і конкретних дій – чи не дій, галузевих керівників, зокрема, відомого політичного діяча О. М. Ткаченка, який обіймав тоді посаду начальника штабу служби ЦО Держагропрому УРСР, першого заступника міністра. Наявність чи відсутність його підписів на тих, чи інших документах дає підставу висловити думку про його політичну заангажованість на противагу виваженому фаховому підходу до проблеми.

Серед питань, джерелами вивчення яких є матеріали фонду, зусилля з вдосконалення методики радіоактивного контролю за м'ясом і молоко-продуктами, волення про труднощі з переробкою і зберіганням м'ясопродукції із забруднених господарств Київської та Житомирської областей, про низький рівень забезпеченості радіометричною апаратурою колгоспних ринків тощо.

Привертають увагу документальні джерела, що дозволяють дослідити ставлення керівництва СРСР до виконання Україною її зобов'язань щодо постачання продовольчої продукції до великих міст Росії, зокрема Москви та Ленінграду. Зокрема, ставилося завдання більш якісного дозиметричного контролю продукції, що постачалась.

За джерелами чорнобильського фонду відомчого архіву Держагропрому видно, що традиція фінансових зловживань і порушень в ході вирішення чорнобильських проблем, яку суспільство має нині, була закладена в перший післяаварійний рік. Так, перша інформація про фінансові порушення при здачі

в експлуатацію будинків для евакуйованого сільського населення датується 20.08.1986 р.

Звичайно, найважливішим джерелом вивчення проблеми мають бути архіви структур виконавчої влади, що були створені для безпосереднього розв'язання конкретних справ. Так, у кінці 1990 р. був створений Держкомітет УРСР по захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, тимчасове положення про який було затверджено Постановою РМ УРСР від 2.11.1990 р. У травні 1991 р. його було трансформовано в Міністерство УРСР у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, т. зв. Мінчорнобиль, який у 1996 р. указом Президента України від 28.10.1996 р. був реорганізований. Пізніше, у 2000 р., в його структурі було утворено державний департамент – Адміністрації зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення [2], у 2004 р. з структури Міністерства знову було виділено Державний комітет, який у 2005 р. – знову ж таки повернуто до МНС [4]. У наступні роки організаційні зміни й реорганізації тут продовжувались, що надзвичайно ускладнює пошук інформації і роботу в відомчому архіві.

Стан постійних реорганізацій не дозволив нормально працювати з масивом документів, які накопичилися протягом останнього десятиліття в цій структурі. Опрацьовано було лише архів поточного діловодства Мінчорнобиля, який містить документи, що розкривають відомчу діяльність. Це – листування, нормативна документація керівних органів та вказівки виконавчим органам на місцях, плани, програми, звіти, і т. ч. й про міжнародні зв'язки, фінансові потоки та ін. Серед найбільш вагомих документів – постанова Мінчорнобиля про єдину систему державного радіаційного контролю від 10.10.1991 р., оголошення оргкомітету про проведення міжнародного конкурсу проектів перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему – лютий 1992 р., повідомлення керівникам міністерств і організацій про початок занять в Українському радіологічному учбовому центрі (24.12.1993 р.) та ін.

Серед виявлених документів є блок, що розкриває співпрацю Міністерства з такою важливою структурою в сфері

управління атомною енергетикою, як Держкоматом України. Це – пропозиція проведення спільного засідання з Колегією Держкоматому (3.12.1993 р.), довідка для Держкоматому про стан і перспективи роботи ЧАЕС (4.03.1993 р.). Виявлено також рішення Колегії Держкомітету з ядерної та радіаційної безпеки № 31 від 22.12.1993 р. про визначення статусу 4-го блока ЧАЕС, що мало принципове значення для розробки стратегії зняття його з експлуатації. 27.04.1995 р. Держкоматом надіслав до міністерства (вих. № 787/14) результати аналізу його Науково-технічною радою програми робіт із забезпечення контролю, стабілізації стану та перетворенню об'єкта «Укриття» (ОУ) на 1995 р. і пропозицію створення спеціального фонду перетворення ОУ в екологічно безпечну систему на випадок відсутності фінансової допомоги країн Заходу. На жаль, ця структура також зазнавала неодноразових реорганізацій, що, як засвідчує реальність, не справило позитивного впливу на вирішення поставлених завдань.

Матеріали поточного архіву Мінчорнобилю є цікавим і досить повним джерелом вивчення міжнародних зв'язків України в ході вирішення чорнобильської проблеми та зусиль світової спільноти з надання допомоги постраждалим регіонам і населенню. Серед документів – Комюніке чотиристоронніх переговорів делегацій республіки Білорусь, РФ, України та координатора ООН по Чорнобилю про міжнародне співробітництво та їх звернення до генерального директора Всесвітньої організації охорони здоров'я доктора Хіроші Накадзіма 26.05.1993 р., довідка Управління міжнародних зв'язків Мінчорнобиля України про співробітництво з ООН у справі ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС (не пізніше травня 1993 р.) та доповідна записка про доцільність визначення пріоритетних напрямів співробітництва з цією організацією (2.06.1993 р.).

Проявом поваги світової спільноти до України та галузевого керівника справи ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС став виявлений в поточному діловодстві у перекладі з англійської лист заступника генерального секретаря ООН Я. Еліассона до міністра України Г. Готовчиця і запрошенням на засідання комітету ООН з чорнобильських питань

(29.10.1993 р.). У цілому, співпраця з ООН, судячи з документів, посідала значне місце в діяльності міністерства. Одним з джерел вивчення цієї проблеми стало зокрема листування з директором Женевського відділення Департаменту з гуманітарних питань ООН п. М. Гріффітсом і розробка проекту резолюції Генасамблеї ООН до 10-ї річниці Чорнобильської катастрофи (документ від 22.11.1995 р.). Виявлено також Меморандум міжнародного симпозіуму «Безпека «Укриття» – 94» (18.03.1994 р.), Прес-реліз про екстрену гуманітарну допомогу Україні з Японії (25.04.1994 р.) та ін.

Оскільки Мінчорнобиль займався організацією наукового супроводу вирішення проблеми, логічним видається виявлення в його поточному діловодстві цікавого джерела вивчення цього аспекту – спільної постанови НАН України та Мінчорнобиля від 11.01.1996 р. «Про результати наукових досліджень установ НАН України з чорнобильської тематики та заходи щодо підвищення їх ефективності».

Враховуючи тотальну засекреченість інформації про Чорнобильську катастрофу та наукові проблеми, породжені нею, найважливішим джерелом вивчення напрямків наукового супроводу мінімізації її наслідків став архів Першого відділу Президії НАН України, доступ до якого став можливим завдячуючи особистому втручання і підтримці академіка НАНУ В. Г. Бар'яхтара.

Ситуацію навколо інформації з проблеми добре розкривають два документи, один з яких виявлено в архіві I відділу: Розпорядження Президії АН УРСР про засекречення інформації про аварію на ЧАЕС та ліквідацію її наслідків від 20.05.1986 р. (спр. 1-12), а інший – Повідомлення Президії НАН України директорам академічних установ про зняття заборон на оприлюднення інформації про Чорнобильську катастрофу у відповідності із Законом України «Про державну таємницю» (№ 11/29 від 1.11.1995 р.) – документ поточного діловодства.

В архіві Першого відділу Президії НАНУ знаходились справи, які переконливо показали велику роль наукових колективів Академії наук УРСР у вирішенні багатьох

конкретних проблем, що виникли в результаті зруйнування 4-го енергоблоку ЧАЕС, величезного викиду радіоактивності у навколишнє середовище та намаганнях мінімізації наслідків катастрофи. Так, справа 81, т. 6 містить протоколи нарад Комісії Президії АН УРСР з питань ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Ця Комісія була створена за дорученням Голови РМ республіки О. П. Ляшка 3.05.1986 р., а засідання її проводились з 4 травня щоденно, а інколи й двічі на день.

Документи, що зосереджені в справах 82 і 92 мають велику інформаційну насиченість. Так, найзначнішим матеріалом спр. 82 є документ від 6.11.1986 р. «Аналітичний матеріал КДБ УРСР для АН УРСР про досвід західних спеціалістів по дезактивації водних басейнів після аварій на АЕС». Спр. 92 також вміщує багато різноманітної інформації, що розкриває складові проблеми, до вирішення якої була долучена АН УРСР. Спр. 93 (тт. 1, 2, 3, 4, 7) є дуже детальним і вичерпним джерелом вивчення стану атмосфери, повітря, ґрунту, людини внаслідок аварії та внеску окремих академічних колективів у вирішення конкретних завдань.

Навіть та незначна можливість опрацювання відомчого архіву СБУ, яку мала дослідниця (опрацьовано матеріали ф. 16 – фонд таємного та нетаємного діловодства КДБ УРСР, оп. 11-А – Доповідні записки та інформаційні повідомлення 1986 р.), дозволила зрозуміти те величезне ідеологічне протистояння, яке виникло навколо аварії на ЧАЕС, оскільки в інформаціях на ім'я першого секретаря ЦК КПУ В. В. Щербицького йшлося про акції протесту, що відбувались в Україні й за кордоном, зокрема в США, Канаді, країнах Європи у зв'язку з урядовою дезінформацією.

Висновки. Пройшло вже понад 30 років з часу Чорнобильської катастрофи, а багато проблем, що виникли в квітні 1986 р. і досі не вирішені остаточно. Тому вивчення цієї проблеми має бути продовжене із залученням найрізноманітніших джерел інформації. І найважливіше з них – архівні джерела.

Список використаних джерел

1. Історіографія, методологія та джерельна база досліджень аграрних відносин в Україні у другій половині

- XX століття / за ред. В. А. Смолія, П. Т. Тронька, О. П. Реєнта та ін. – К.: ІУ НАНУ, УАІН, 2000. – 63 с.
2. Про утворення державного департаменту – Адміністрації зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 травня 2000 р. № 851. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/851-2000-%D0%BF>.
 3. Соціальні аспекти наслідків аварії на Чорнобильській АЕС мовою документів. (до 30-річчя катастрофи) // Український історичний журнал. – 2016. – № 3. – С. 142–172.
 4. Указ Президента України № 681/2005 від 20.04.05 «Про Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ww7.president.gov.ua/documents/2724.html>.
 5. Центральний державний архів громадських об'єднань України: Путівник / упор.: Б. Іваненко (кер.), О. Бажан, А. Кентій та ін. – К., 2001. – 496 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/Guidebooks/Putivnyk-CDAGO.php>.
 6. Чорнобиль: проблеми здоров'я населення: Зб. док. і мат. у 2 ч. / Упор. Н. П. Барановська [та ін.]. – К., 1995. – Ч. 1. – 260 с.; Ч. 2. – 240 с.
 7. Чорнобильська катастрофа в документах, фактах та долях людей: 1986–2006. – К., 2006. – 624 с.

References

1. Istoriohraphiya, metodolohiya ta dzherelna baza doslidzhen ahrarnykh vidnosyn v Ukrayini u druhiy polovyni XX stolittya. / za red. V. A. Smoliya, P. T. Tronka, O. P. Reyenta ta in.. – K.: ІУ НАНУ, УАІН, 2000. – 63 с.
2. Pro utvorennya derzhavnoho departamentu – Administratsiyi zony vidchuzhennya i zony bezumovnoho (obovyazkovoho) vidselelnya. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 29 travnya 2000 r. № 851. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/851-2000-%D0%BF>.

3. Sotsialni aspekty naslidkiv avariyi na Chornobylskiy AES movoyu dokumentiv. (do 30-richchya katastrofy) // Ukrayinskyu istorychnyy zhurnal. – 2016. – № 3. – S. 142–172.
4. Ukaz Prezydenta Ukrayiny № 681/2005 vid 20.04.05 «Pro Ministerstvo Ukrayiny z pytan nadzvychnaynykh sytuatsiy ta u spravakh zakhystu naseleण्या vid naslidkiv Chornobylskoyi katastrofy» [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ww7.president.gov.ua/documents/2724.html>.
5. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv hromadskykh obyednan Ukrayiny: Putivnyk / upor.: B. Ivanenko (ker.), O. Bazhan, A. Kentiy ta in. – K., 2001. – 496 s. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/Guidebooks/Putivnyk-CDAGO.php>.
6. Chornobyl: problemy zdorov'ya naseleण्या: Zb. dok. i mat. u 2 ch. / Upor. N. P. Baranovska [ta in.]. – K., 1995. – Ch. 1. – 260 s.; Ch. 2. – 240 s.
7. Chornobylska katastrofa v dokumentakh, faktakh ta dolyakh lyudey: 1986–2006. – K., 2006. – 624 s.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Барановська Наталія Петрівна, доктор історичних наук,
старший науковий співробітник,
Лауреат премії імені М. І. Костомарова НАН України
e-mail: natalia.baranovska@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Барановская Наталья Петровна, доктор исторических наук,
старший научный сотрудник,
Лауреат премии имени М. И. Костомарова НАН Украины
e-mail: natalia.baranovska@gmail.com

DATA ON AUTHOR

Baranovska Natalia P., Doctor of Historical Sciences, Senior Researcher,
Laureate of the prize M. I. Kostomarov National Academy of Sciences of Ukraine
e-mail: natalia.baranovska@gmail.com